

Palimo kralja i kraljicu, slavimo zvizdu danicu!

Običaji ljetnih obrednih vatri na dubrovačkom području

Običaj paljenja blagdanskih vatri u predvečerja Vidova, 15. lipnja, Ivanja, 24. lipnja i Petrova dana 29. lipnja, nekada je bio raširen na cijelom području dubrovačke okolice. Upravo zbog obrednih vatri, ali i zbog svog smještaja u ljetnoj polovici godine, ti su sveci nosili pučki naziv *ognjari*. Vatre, *ognje*, palila je seoska mladež ispred crkve, na seoskim križanjima, proširenjima, gumnima, ulicama i ispred kuća. Bilo je uobičajeno da se u samom središtu sela pale jedna do dvije glavne vatre, dok su se manje vatre palile po zaseocima i ispred nekoliko susjednih kuća. Gdjegdje je postojao i običaj paljenja vatri o Ilijindanu.

Takvi običaji dio su davne tradicije koja je postojala i u samome gradu Dubrovniku, pa je tako 1679. zabilježeno plesanje obrtnikâ i seljakâ ispred crkve Male braće uoči Ivanjdana. Serafin Marija Crijević u 17. stoljeću spominje paljenje obrednih vatri u Dubrovniku uoči Sv. Vida, Ivana Krstitelja, Petra i Pavla, te Sv. Ilije, koje su preskakivali mladići okićeni vjenčićima od cvijeća, neovisno o svojem društvenom statusu. Običaj preskakanja preko vatre u Dubrovniku se najdulje zadržao ispred crkvice sv. Ivana na Konalu, gdje se nekada osim preskakanja krijesa, izvodila i poskočica uz pratnju Gustava Agazzija na lijerici. Nakon preskakanja kolendavalo se po uglednijim kućama na Konalu. Vatre su se palile i na Ilijinoj glavici, Bosanci, Srđu te po okolnim visovima. Mladež bi zadjenula cvijeće u kosu ili iza ušiju i preskakala vatru vičući: *U ime Boga i sv. Ivana, za gospođu ili gospođicu tu i tu!* Prema kazivanju dr. Ernesta Katića, pri paljenju i preskakanju ognja uoči Sv. Vida u Dubrovniku se pjevala pjesma: *Budila majka Vidoja, uoči danka njegova: Tvoje je društvo ustalo, otišlo, sine, u gore (...)*

U Konavlima se obredna vatra o spomenutim svecima nazivala *viganj*, a u Radovčićima zabilježeni su i termini *užego se stand(i)o* te *krijesnice* kao općeniti, noviji naziv. Viganj se izrađivao od žuke, drače, slame, suhe trave, pruća od loze, somine, planike, stabljika osušenog kupusa i slično. Kada bi se hrpa zapalila, momci i djevojke preskakivali su pojedinačno ili zajedno držeći se za ruke, u smjeru istok – zapad, tri puta, uvijek se vraćajući na početak – *naoposum*. Nastojalo se da osoba preskoči što višu vatru, a sela i zaseoci natjecali su se u tome čija će vatra biti veća. Preskakali su i stariji, osobito uoči Sv. Vida, vjerujući da će im svetac donijeti dobar vid, kao i roditelji s još malenom djecom u naručju. Od toga je ostao i zaziv: *Sveti Vide, vidi mene, sv. Dujme, obraduj me, Gospe mila, krili mene,*

svi anđeli čuvajte me! Pri preskakanju izgovaralo se: *U ime Boga i svetoga Vida / Ivana / Petra!* U Gornjoj bandi zabilježen je i uzvik: *U ime Boga i svetoga Vida / Ivana / Petra, vješticama krila izgorjela!* Uz vatru se pjevalo, a djevojke su palile tri cvijeta *badeja* za tri momka. Prije spavanja nagorjela tri cvijeta stavljale su pod jastuk, a u jutro bi gledale koji se cvijet otvorio, vjerujući da će ih momak kojemu je cvijet bio namijenjen uzeti za ženu. Postojalo je i vjerovanje da će prvo muško ime koje djevojka čuje, u trenutku kada u ponoć prije Sv. Ivana istrese stolnjak s kojega se toga dana jelo kroz prozor na ulicu, biti ime njezina zaručnika. Sutradan, u jutro, djeca su prelazila preko ostataka ugljena i pepela kako bi tu godinu bila zdrava i sretna. Osim paljenja *badeja*, gdje se na vatri palilo nekoliko zelenih klasova, koje bi se *omeljalo* te bi se zrna istresla.

U Župi dubrovačkoj vatra se radila od kupine, kapinike, tetivike i drače, koja se pokosila po baštinama. Nastojalo se da kup raslinja bude što veći. Preskakalo se prema istoku, i to samo s jedne strane. Pri preskakanju je o Vidovu zabilježen uzvik: *U ime Boga i svetoga Vida, preskočimo vještičja krila!* Vjerovalo se da onomu tko preskoči vidovsku vatru vještica neće nauditi. Odrasli su preskakali uz uzvik: *Sveti Vide, vidi mene, sveto Trojstvo, drieši mene!* Osim uzvika *U ime Boga i svetoga Ivana, preskočimo vještičja krila!* uzvikivalo se i *Od Ivanja do Ivanja, ne daj, Bože, žuja i naboja!* Ideja i uloga trostrukog preskakanja iz Konavala, ostala je sačuvana u vjerovanju iz Župe da onaj koji preskoči sva tri ognja – vidovski, ivanjski i petrovski, te godine neće oboljeti od kužnih bolesti. Sv. Ivan posebno se svečano slavio u selu Platu, gdje i danas u brdu iznad sela, nedaleko od istoimene crkve, mladi ljudi izrađuju znak križa od kamenja, s inicijalima S I na bočnim stranama, na kojem zatim zapale i *luminaciju*, loptice od pepela i petroleja.

SLIKA 1. CRKVA SVETOG IVANA U PLATU

SLIKA 2. RELJEFNI PRIKAZ SV. IVANA IZNAD VRATA CRKVICE U PLATU

SLIKA 3. VATRA IZNAD CRKVE SVETOG IVANA U PLATU

U Rijeci dubrovačkoj se, za razliku od Župe, oko ivanjskih, vidovskih i petrovskih vatri i plesalo. U Mokošici se na jednom kamenu kod gumna palila vatra od drače, preko koje se zatim preskakalo, dok se na gumnu plesalo. Plesalo se i kod crkve Sv. Spasa, na Kitošu.

Vatre su u Dubrovačkom primorju nosile nazive *radovanje* (Mravinca) ili *svitnjak* (Trnova). U Trnovi su se od komada drveta donesenoga iz šume radila dva ili tri svitnjaka. Svaki preskok namjenjivao se određenoj osobi, pa se tako uzvikivalo: *U ime Oca i svetoga Vida, ovo za moga oca! U ime Oca i svetoga Vida, ovo za moju mamu!*, dok se uz vatru pjevala pjesma *Budila majka Vidoja*. Naziv *svitnjak* zabilježen je i u Blacama, gdje se uoči Sv. Ivana palila šikara, loza i slama, uz uzvik: *U ime Boga i svetoga Ivana, ne daj Bože na gore!*, a kupanjem u moru prije izlaska sunca, na sam blagdan, ljudi su vjerovali da će im nestati rane ili kraste, ako su ih imali. U Topolom su se vatre palile uoči Sv. Vida i Sv. Petra. Tamo je zabilježena i zanimljiva molitvica: *Sveti Vide, Odavide, što po moru brode brodiš i po nebu zvijezde brojiš, pa ti tate slomi ruke, mrku vuku oštre zube. A da tate ne ukrade, mrče vuče ne zakolje, i vještice ne izjedu, da bi tako osvanulo moje stado svekoliko. Amen.* U Smokovljanima u Dubrovačkom primorju blagdan sv. Vida i Modesta je bila glavna seoska festa, pa su uoči toga dana glavna vrata seoske crkve, kao i sam luk oko kipa sveca, kitili skorbuti.

SLIKA 4. OKIĆENI LUK KIPA SV. VIDA U CRKVI SV. VIDA I MODESTA U SMOKOVLJANIMA

SLIKA 5. OKIĆENA VRATA CRKVE SV. VIDA I MODESTA U SMOKOVLJANIMA

Sveti Vid crkvena je proslava i sela Trstenoga. U selima oko Trstenoga i Brsečina u Dubrovačkom primorju djevojke su u predvečerje Sv. Ivana izrađivale vijence od biljke *skrobuta* (pavitine), koje bi nosile na glavi pri preskakanju obredne vatre koju su nazivali i *dub*. Taj su vijenac zatim darivale svojim vjerenicima ili momcima koji bi s njima preskakali preko vatre. Stog zapaljenog bilja, *dub*, preko kojega se preskakalo, bio je izrađen od vrijeska, kupine i drugih biljaka, a pri preskoku tri puta izgovarao bi se zaziv: *U ime Boga i svetoga Ivana, izgorila vještčina krila! – Ovo za me, rodbinu i našu (Maru)!* Okupljeni oko vatre čestitali su jedan drugome riječima: *Pomoz' Bog, na dobro vam Ivanjdan došo! Rodila nam pšenica i djevojka djetića! – I vino – i čelo – sve nam zdravo – veselo, veselo!* Obredna vatra o ognjarima, osobito o Ivanju i Vidovu, imala je apotropejsku ulogu. Ona je štitila pojedinca i selo od djelovanja negativnih sila i bolesti, koje su u pučkom shvaćanju uzrokovale vještice. Analizirajući zazive pri preskakanju, može se ustvrditi da u određenim primjerima vatra kao da jest sama vještica, koja se pobjeđuje simpatičkom i imitativnom magijom. Razlog i

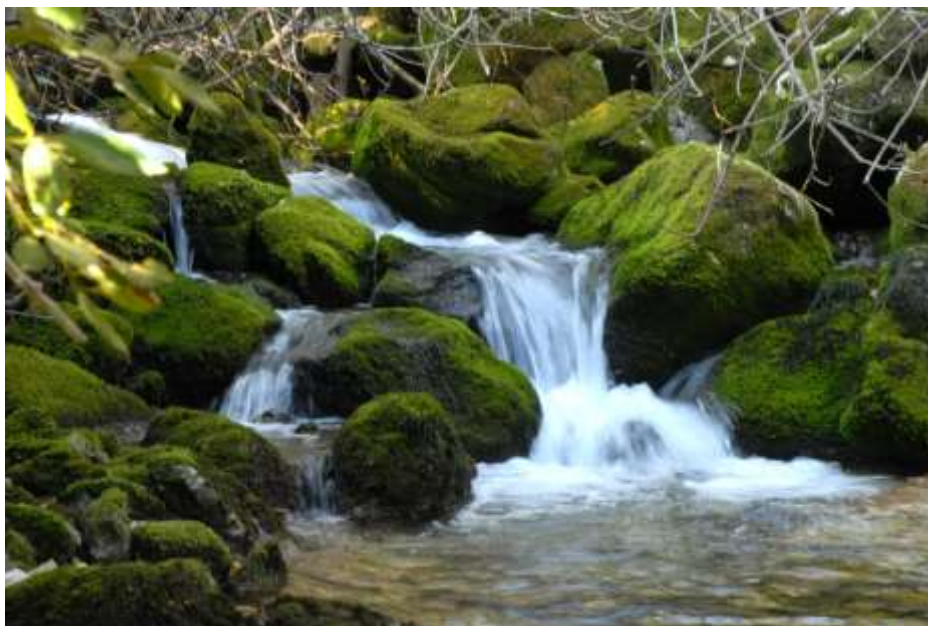
pojašnjenje toga izjednačivanja nalazi se u obredima spaljivanja obredne lutke, staroga prošlogodišnjeg božanstva plodnosti boginje zime kod mnogih europskih naroda. Takvu lutku u običajima *ognjarskih* vatri ne nalazimo, ali ju nalazimo u očuvanim zazivima koji se referiraju na nju kao na vješticu. Noć uoči Sv. Ivana bila je izrazito opasna, te je slovila kao praznik vještica koje su se okupljale po brdima i raskrižjima. Vjerovalo se da vještice tu noć mogu biti uhvaćene u mješine, i to tako da se u njih puhne tri puta i tvrdo ih se zaveže. Osim u mješine, vještice su se mogle uhvatiti i s pomoću tikve, kako svjedoči zapis Vuletića Vukasovića: *Tikva grlača ti mnogo služi na svakoj raskrsnici i valja zlata, jer kad vještica lov lovi po selu, možeš je zatvoriti u tikvu. Valja da se zakopaš u slamu i da se ne glasaš, kad si zarobio vješticu. Ako je ne oslobodiš u dvadeset i osam ura, ona se ne može pomokriti, pa će puknuti kao gostarica i niko živ to neće znati.* U noći Sv. Ivana cvala je i paprat, pa ako bi komu slučajno upao njezin cvijet u cipelu, taj bi bio nadaren sposobnošću da razumije govor životinja. Te su se noći mogle susresti i vile.

SLIKA 6. VILA

Običaj paljenja obrednih vatri na poluotoku Pelješcu zabilježio je i Nikola Z. Bjelovučić u knjizi *Pripovijesti iz mladih dana*. On navodi da je prastari običaj da se na Pelješcu pali oganj prije narodnih svetkovina kako u kojemu mjestu, negdje pred Jurjevdan i Ivanjdan, negdje pred Vidovdan i Miholjdan, pred Petrovdan, a u Janjini i pred ljetni Stjepandan. Te vatre nazivaju *kraljem* i *kraljicom*, a okupljeni su pokraj njih pjevali pjesmu: *Palimo kralja i kraljicu, slavimo zvizdu Danicu (...)* U istom su kraju, uoči Vidova, slagali klasove pšenice u *kite*, palili ih nasred sela, te ih preskakali. Posebice je znakovito paljenje kita pšenice na Sv. Vida, pa se može tumačiti da je taj čin zahvala za uspješno završenu i bogatu žetvu. O tome da je upravo sv. Vid općenito zaštitnik plodnosti svjedoči i bilješka iz Manuša, te Lušca u Splitu, u kojoj se navodi zaziv sv. Vidu da sačuva žeravu ognjišta za novi dan: *Sveti Vide! Ti sahrani ovo sime, da do sutra ne pogine!* Time je sv. Vid stavljen u korelaciju s vatrom, ali i sa sjemenom. Vjerovalo se, također, da su osobito tada određeni izvori zdravi za oči tj. *očinji vid*, kao i da su trave tada ubrane izrazito ljekovite. Kalendarski disperzirani, proljetni obredni običaji paljenja ili spaljivanja obojeni su simbolikom žrtvovanja prošlogodišnjega, ostarjelog i oslabljenog duha prirode inkarniranoga u osobi lutka ili lutke, odnosno stabla, te uvođenjem novoga mladoga i životnom energijom ispunjenoga duha prirode na početku nove agrarne godine. Žrtvovanje je magijski čin kojim se ostvaruje neposredan kontakt s onostranim svijetom, iz kojega na naš svijet dolaze kiša i plodnost, dok je uloga pokojnika u obredima prizivanja kiše općepoznata i široko rasprostranjena kod Južnih Slavena.

SLIKA 7. VIDOVI IZVORI

U pelješkim nazivima *kralj i kraljica* ostala nam je tako sačuvana pretkršćanska ideja obrednog spaljivanja božanstva, iako sam njegov lik, lutka, nije bio dio obredne inscenacije. Na Pelješcu je bio običaj i da u zoru samoga blagdana sv. Ivana domaćin ustaje rano, obilazi svoju baštinu, te grančicom masline i blagoslovljene vode škropi naokolo. U Ponikvama su uoči *Vidoja, Ivana i Peroja palili kralje od brstina* na brežuljcima uokolo, kao i u sredini sela. Vatre na brežuljcima trajale bi kraće, a ona na putu u sredini sela i do pola noći. Preko vatre se preskakalo uzvikujući: *Pomoz' Bože i sveti Vidoje / Ivane / Peroje, ovo mi je za oca, ovo za mater, ovo za mene!* Djevojke su plele vijence od različitog cvijeća te skrobute i pelina, nosile ih na glavama i podijeljene u više skupina po dvije pjevale su stihove obrednih pjesama mitskog sadržaja, nadovezujući se jedna na drugu. Kad bi stigao trenutak da će preskočiti preko vatre, vijenac bi skinule s glave. S jedne strane bi ga uhvatio momak, a s druge djevojka, te bi tako uhvaćeni za vijenac zajedno preskakali preko vatre. Vatre *kraljevi* ili *kralji* palile su se i u Putnikovićima, ponajviše uoči Sv. Ivana. Seoski mladići postavili bi na brdo veliki kup drveta – *kralja* izrađenoga od smreke, visokoga do pet metara, a u selu su palili manje vatre, preko kojih su preskakali i uz njih pjevali. Kao i drugdje, običaj je bio okupati se u moru na sam blagdan, prije izlaska sunca. U predvečerje samoga blagdana djevojke su gatale o svojoj sudbini s pomoću cvijeta biljke obad, koju bi oparile na ognju i stavile pod jastuk, očekujući da će se tijekom noći rascvjetati i tako im otkriti ime suđenika. Tu večer također su gatale i o godinama svoje udaje, s pomoću vlasi kose i o njoj obješena prstena koji su držale da visi u čaši. Koliko puta bi prsten udario o rub čaše toliko je godina slijedilo do udaje. Ako bi, pak, djevojka htjela vidjeti lik svojega budućeg muža, te bi se večeri morala skinuti gola, ući u jedan badanj, uzeti zrcalo i čekati ponoć, dok joj se u zrcalu ne pojavi njegov lik. Gatalo se i prema obliku figura koje su nastajale pri izlivanju bjelanca u bocu s vodom. U Dubi na Pelješcu uoči Sv. Ivana palila se i preskakala vatra, *oganj* ispred crkve, a za Ilijindan takve su se vatre palile po brdima. Uz vatru se pjevalo, a djevojke su u ruci nosile biljku obad, koju su poslije stavljale u čaše, pa ako bi ona procvjetala, vjerovalo se da će dotična djevojka naći mladića. Osim toga, tamošnje su djevojke gatale i topljenim olovom, koje je izlivanjem u vodu otkrivalo zanimanje budućega muža: ako bi se izlila figura barke ili jedra, slutilo se da će biti mornar, a ako, pak, motika – težak. Kao i drugdje na Pelješcu, na vlasi kose vješale su *veru* (prsten) iznad čaše s blagoslovljenom vodom, a po otkucajima o stijenku gatalo se o broju godina koji prethodi udaji. U Žuljani su uoči Ivanjdana također palili kralja na seoskom putu danas na plaži, a u Gornjoj Vručici palili su vatre uoči Sv. Ivana, Sv. Antuna, Sv. Vida i Sv. Petra.

SLIKA 8. OBREDNA VATRA TZV. KRALJ NA PLAŽI U ŽULJANI U PREDVEČERJE
BLAGDANA SVETOG IVANA

U Ravnom su preskačući vatre oko Ivanjdana govorili: *U ime Boga i svetoga Ivana, oslobodi, Bože, od zmije i pauka i njezina cika i jauka!* Preskakalo se po tri puta i vjerovalo se da onoga koji je preskočio neće boljeti glava i noge. Na Ivanjdan u jutro prije izlaska sunca tjerali su stoku na kupanje, a takva praksa bila je široko zastupljena i drugdje u dubrovačkom kraju.

Običaj zvan *radovanja* zabilježen je i na Elafitskim otocima. Na otoku Šipanu uoči Vidova, Ivanjdana i Petrova mladi bi iz šume donijeli drva i jedan mladi bor. Njega bi zatim okitili ukrasnim vrpčama, kozarom i cvijećem te bi ga postavili u selu. U predvečerje bi se upalila vatra nedaleko od bora, potom bi se preskakala i oko nje bi se i okolo bora plesalo kolo uz pratnju lijerice. Žene bi pritom pjevale obredne proljetne pjesme – *poskočnice*. Na posljatku bi se bor napunio slamom i mladići bi ga zapalili.

Ovdje je prigodno nešto reći na temu *poskočnica*, za koje Nikola Andrić kaže da su *vrsta ženskih ljubavnih pjesama*. U rječnicima Jurja Habelića i Ivana Belostenca, *Dictionar i Gazofilacij*, uz natuknice *pessem u kolnom pleszu* i *Poszkochnisza* navodi se da je riječ o besramnim pjesmama koje su se povremeno pjevale u kolu. Prema tome, naziv *poskočnica*

odnosno *poskočica* odnosio bi se na vesela ili šaljiva kola, kao i na pjesme koje su im bile pridružene. Osim uoči *ognjara*, brojne pjesme *poskočnice* činile su i repertoar božićnih kolendi, te su do danas ostale poznate samo kao kolende, iako su bile obredne pjesme naše pretkršćanske starine. Označavanje takvih pjesama *besramnima* odnosi se, zapravo, na njihovu neposrednost pri izražavanju apstraktnih koncepata plodnosti erotskim elementima. Takve pjesme u biti su one koje mitskim praslavenskim pojmovima zazivaju plodnost. One pjevaju o susretu dvoje mladih bogova proljetnog ciklusa, Jarila i Morane, kraj izvora vode ispod stabla svijeta. Pjesničkim motivima i simbolima aludiraju na tjelesnu konzumaciju njihove ljubavi, od koje zatim cijeli svijet plodi. U tim pjesmama susreću se i elementi svete svadbe, bračne nevjere, ubojstva i žrtvovanja, a oni zajedno čine cjelovitu naraciju slavenskoga pretkršćanskog duhovnog svjetonazora, u kojem su priroda i čovjek dio istog svemira. Na Lopudu su, kao i na Pelješcu, djeca cijeli tjedan, ili dulje, skupljala granje, grmlje i draču za krijes. Napravilo bi se katarište (konstrukcija od debljih stabalaca), a na vrhu bi se stavio veliki vijenac – *boket*, kazivalo se *užeć dub* i *preskakat preko duba*. Na Lastovu bi se pri preskakanju vatri izgovarao uzvik: *U ime Boga i svetoga Ivana / Petra izgorile vještice ma kuda! U ime Boga i svetoga Petra, a vješticama izgorila manda!* Na Korčuli je za te vatre zabilježen i naziv *baldakin*, koji bi se izrađivao od hrpe smilja, jer je trebalo biti dosta dima koji miriše. Paljenje ljetnih vatri tamo je započinjalo s predvečerjem Sv. Antuna, a sličan običaj je očuvan i drugdje u Dalmaciji npr. u Kaštel Novom. Nakon Sv. Antuna, dolazili su Sv. Vid, Sv. Ivan pa Sv. Petar. Preskakalo se tri puta izgovarajući: *U ime oca i svetoga Vida, višticama izgorila pizda!* U Potirni kod Vele Luke govorilo se: *U ime Boga i svetoga Petra, a višticama srce izgorilo, a nama bilo zdravo i veselo!*, a vjerovalo se da su se prije vještice uoči Petrovdana sastajale na Vidilu. U Goveđarima su se uoči Ivanjdana i Petrovdana osim seoske vatre, palile lomače i na uzvisinama. Nazivali su ih luminacijama, a oko njih se pjevalo i plesalo. Nekada se vatra palila na stalnome mjestu. Nakon što bi granje izgorjelo, zatrpalo bi se kamenjem, te dogodine opet otkrilo i na tome mjestu palilo. U Blatu na Mljetu palile su se luminacije uoči Ivanjdana i Vidovdana. Lomača se radila od slame i vrijeska te se preko nje preskakalo. U Babinom polju uoči Sv. Ivana palile su se dvije vatre (luminacije), jer je selo podijeljeno na dva dijela, no palili su ih i odrasli i djeca, svatko ispred svoje kuće. Na sam blagdan sv. Ivana na terasi ispred kuće An Sršen postavljala se, na vrh koplja crkvenog barjaka, drvena glava sv. Ivana, okićena ružmarinom, cvijećem i ukrasnim vrpčama. Zajedno s barjakom stajala bi izložena od jutra do večeri, kada bi se oko nje plesalo i pjevalo. Budući da je glava bila izrađena od šuplje drvene kugle, više se puta iz nje pilo vino. U Prožuri je mladež preskakala vatre od kupusova sjemenja i zanovijeti uoči Sv. Vida, uz uzvik: *U ime*

Boga i svetoga Vida, preskočila me vještčina krila! Ako neka osoba nije mogla preskočiti, drugi su preskakali u njezino ime. U Maranovićima na Mljetu djevojke su u predvečerje Sv. Ivana izvodile zanimljiv magijski postupak. Postavile bi drvenu posudu s vodom, te bi se oko ponoći u njoj ogledale, očekujući da će u vodi vidjeti osobu koja im je suđena. Blagdan Ilijindana posebno se slavio u Koritima na Mljetu. Vatre o Ilinju, Sv. Jurju, kao i one u druge svetačke dane, zvane *luminacije*, *lumenacije* ili *lumencioni*, činile su posebnu kategoriju. Običaj paljenja vatri i provođenja stoke kroz vatru u svrhu zaštite i zdravlja o Jurjevdanu zabilježen je na otoku Mljetu. Vatre koje su se palile u Janjini uoči ljetnog blagdana sv. Stjepana nosile su, kao i drugdje na Pelješcu, naziv *kralji*, odnosno *kralj* i *kraljica*. Prema Bjelovučiću, u Janjini su se te vatre palile na sljedećim mjestima: gornjoselski kralj palio se na Gradini, dežulovski na dnu Gradine, priškički u Smrčevlju, jasprički ispred Glavočića kuća, te barski na Vardištu kod puta prema Sreseru.

Kustos Ivica Kipre